

ՄՈՎՍԵՍ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ

Փիլիսոփայական գիտ. թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԿԻՍԼԱՅԱՐՑԸ ԿԱՄԱՇԵԱՐԿԱՅԻՆԱԳՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Փամանանակից աշխարհը լավագույն կերպով բնութագրող երեւոյթները կապված են համաշխարհայնացման (գլոբալացման) հետ, որի էությունը հասկանալու համար առաջնային նշանակություն ունի դրա սահմանումը: Մասնագիտական գրականության մեջ արդեն ձեւակերպվել են բազում սահմանումներ, որոնք լայն իմաստով կարելի է բաժանել երկու մասի՝ կախված նրանից, թե դրանցում համաշխարհայնացումը դիտարկվում է որպէս անհատական (սուբյեկտիվ), թե՛ առարկայական (օբյեկտիվ) երեւոյթ: Առաջին տիպի սահմանման դեպքում այդ գործընթացն առնչվում է որոշակի անձանց գործողությունների հետ եւ հիմնվում անհատական այնպիսի երեւոյթների վրա, ինչպիսիք են կամքը, ցանկությունը, պատասխանատվությունը եւ այլն: Այս տեսակետի շրջանակներում որպէս համաշխարհայնացման օրինակներ են դիտարկվում Ալեքսանդր Մակեդոնացու եւ Նապոլեոն Բոնապարտի գործողությունները: Մյուս սահմանման դեպքում համաշխարհայնացումը դիտարկվում է որպէս առարկայական երեւոյթ՝ կախված անհատի կամքից եւ գիտակցությունից դուրս տնտեսական, քաղաքական եւ հասարակական այլ գործընթացներից: Այսպէս հասկացված համաշխարհայնացումը հանդես է գալիս որպէս առարկայական օրինաչափություններից բխող երեւոյթ եւ մարդկության զարգացման հերթական փուլ: Այս հայեցակարգը, ըստ էության, ավելի համարժեք է արտացոլում իրականությունը եւ թույլ է տալիս դիտարկել համաշխարհայնացումը նաեւ որպէս պատմական անհրաժեշտութիւն: Նման պատկերացումը կարելի է աշխարհում տեղի ունեցող հասարակական փոխակերպումները հասկանալու համար, որովհետեւ մարդկությունը համաշխարհայնացման միջոցով մտնում է

զարգացման սկզբունքորեն նոր փուլ, որը բազմակողմանի իմաստավորման եւ արժեւորման կարիք ունի: Պատմական այս շրջանում մարդկությանը բախվում է նոր երեւոյթների՝ տեղեկատվության ազդեցության աննախադեպ աճի, հասարակական փոխակերպումների, արժեքային բախումների, ինքնության ու բարոյականության ճգնաժամերի հետ: Փիլիսոփայական իմաստով համաշխարհայնացումը նաեւ որոշակի փորձություն է մարդուն եւ ընդհանրապէս մարդկությանը՝ ժառանգված գիտելիքների եւ իմաստության, կամքի եւ պատասխանատվության կենսունակությունը ստուգելու առումով:

Համաշխարհայնացման՝ որպէս առարկայական (օբյեկտիվ) գործընթացի օգտին խոսում են այն փաստարկները, որ մեկ-միասնական աշխարհի ձեւավորումն սկիզբ է առնում ոչ թե այս կամ այն առաջնորդի ռազմական արշավներից, այլ տարբեր երկրների եւ մայրցամաքների միջեւ տնտեսական եւ քաղաքական հարաբերություններ կառուցելու պատմական, հետեւաբար՝ առարկայական անհրաժեշտությունից:

Միեւնույն ժամանակ համաշխարհայնացման արդեն ունեցած փորձի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն մեկ ուղղությամբ ընթացող երեւոյթ չէ, ունի տարբեր դրսեւորումներ եւ զարգացման միտումներ, որոնք, ըստ էության, իրենցից ներկայացնում են մարդկության հետագա ճակատագրի տարբեր բեմագրեր (սցենարներ): Նրանից, թե ինչ չափով համաշխարհայնացման գործընթացները կծառայեցվեն մարդկության քաղաքակրթմանը, այլ ոչ թե առանձին պետությունների կամ դաշինքների շահերին, մեծապէս կախված է ողջ մարդկության մոտակա ապագան: Համաշխարհայնացման արդի գործընթացների՝ որպէս պատմական անհրաժեշտության ընկալումը հնարավորություն է տալիս քննարկել նաեւ դրանցից խուսափելու կամ դրանց հակադրվելու միտումների արդյունավետության (ռացիոնալության) չափը: Վերջիններս բավականին տարածված են ժամանակակից աշխարհում եւ սնվում են առավելապէս այն մտավախություններից, որոնք կապված են ազգային ինքնության կորուստի, զարգացման սեփական ճանապարհից շեղվելու, օտարածին արժեքներ, վարքի եւ մտածողության չափանիշներ ընդօրինակելու միտումների հետ: Այս եւ հարակից հիմնահարցերն առավել մեծ նշանակություն ունեն այսպէս կոչված ավանդական հասարակությունների համար, որոնց պարագայում համաշխարհայնացումն առավել խորքային, արմատական փոփոխություններ է ենթադրում մտածողության եւ ապրելակերպի մեջ:

Համաշխարհայինացման հետեւանքով փոփոխվող աշխարհն ուսումնասիրելը հնարավորություն է տալիս առավել անցավ եւ վերահսկելիորեն ներգրավվել նոր իրականության մեջ, այնտեղ գտնել անհատի ինքնարտահայտման եւ ինքնահաստատման նոր ձեւեր: Առաջին հայացքից առօրեական այդ խնդիրն առնչվում է ինքնանույնականացումների համակարգին՝ լուծելով ինքնության հետ կապված մի շարք խնդիրներ: Այն, որ վերջիններս խիստ արդիական են մեր օրերում, առավել քան ակնհայտ է այնքանով, որքանով համաշխարհայինացման գործընթացներին ի պատասխան՝ առաջին հերթին ավանդական հասարակություններում բուռն զարթոնք է ապրում ազգայնության զգացումը, որին զուգահեռ արդիականանում է ինքնության հարցը: Դա տեղի է ունենում, քանի որ համաշխարհայինացումը համահարթեցում է ենթադրում նախեւառաջ վարքի եւ մտածողության չափանիշների մակարդակում, ինչն իր հերթին կարող է տեղի ունենալ տարբեր հասարակություններում կյանքի կազմակերպման մեկ միասնական հասարակական-մշակութային նախօրինակը (մոդելը) տարածելու ճանապարհով: Սա վտանգում է առաջին հերթին տեղային՝ ազգային մշակույթի շարունակականությունն այն պարզ պատճառով, որ համաշխարհայինացման հոսանքներով տարածվող մշակութային նախօրինակը հավակնում է զբաղեցնել մեկ այլ մշակույթի «տարածքը»: Այս երեւույթն առավել ցավոտ եւ սուր է ազդում հատկապես այն դեպքում, երբ գործ ունենք ոչ թե հասարակությունների եւ մշակույթների բնականոն մերձեցման, այլ միջազգային ուղղորդված քաղաքականության հետ:

Բայց, ինչպես ցույց տվեց Ի. դարի փորձը, համաշխարհային խնդիրների լուծման համար ստեղծված միջազգային կազմակերպությունները նույնպես չեն կառավարում միջազգային գործընթացները, քանի որ «... նորաստեղծ քաղաքական կառույցների ծագումնաբանական որոշիչները, մեղմ ասած, այնքան էլ չեն համընկնում դրանց նպատակային նշանակության համամոլորակային դաշտի հետ: Այլ կերպ ասած՝ պարզվեց, որ քաղաքական միջազգային ուսմունքն ստեղծել է միայն մեկ, այն է՝ եւրոպական մշակույթը»¹:

Մասնագիտական գրականության մեջ տարածված է այն տեսակետը, որ մշակույթների երկխոսության ժամանակակից պայմաններում ամենաազդեցիկ գործոնը ֆաղափականն է, եւ տարբեր մշակույթներում,

¹ Г. Г. ШАКАРЯН, Л. Г. ШАКАРЯН, Нравственно-методологические аспекты политического диалога, Вестник ЕГУ, 2000, №3, с. 65.

ըստ պատմական զարգացման առանձնահատկությունների, տարբեր երեւոյթներ ձեռք են բերում փառապաշտութեան գործոնի կարգավիճակ՝ տնտեսականը, ազգային-մշակութայինը կամ կրոնականը: Հաշվի առնելով այս կարեւոր հանգամանքը՝ հարկ է ընդունել, որ գործ ունենք միաժամանակ ընթացող համաշխարհայնացման տարբեր հոսանքների հետ, որոնք ամբողջանում են տեսական այնպիսի հայեցակարգերում, ինչպիսիք են արեւմտականացումը, ամերիկանացումը եւ մահմեդականացումը:

Արեւմտականացումն առավելապէս, բայց ոչ միայն եւրոպական մշակույթի տարածքում է ոչ արեւմտյան հասարակություններում: Հենց եւրոպական մշակույթի մեջ են ձեւավորվել համաշխարհայնացման «դրոշակակիր» դարձած «Մարդու իրավունքների հռչակագիրը» եւ, օրինակ, «Ազգային ինքնորոշման սկզբունքը»: Մասնագիտական գրականության մեջ արեւմտականացումն սկզբնական շրջանում համեմատում էին արդիապաշտութեան (մոդեռնիզմի)՝ ոչ եւրոպական հասարակությունների արդիականացման գործընթացի հետ:

Եթե Եւրոպան՝ որպէս պատմամշակութային մեծ նախագիծ, նաեւ ազգային պետությունների ստեղծման եւ համակեցութեան ապահովման վառ օրինակ է, երբ «ազգը, ձեւավորվելով իր սեփական էությունից, պատմականորեն հասնում է կազմակերպման այնպիսի ձեւի, ինչպիսին պետականությունն է, որը կոչված է կատարելու շատ հստակ առաքելություն անհատի եւ ողջ ազգային հանրության համար»², եւ եթե արեւմտականացման ընթացքում տարածվում են նաեւ երեւոյթներ, որոնք ընկած են վերը նշված գործընթացի հիմքում³, ապա համաշխարհայնացման հաջորդ հայեցակարգի՝ ամերիկանացման պարագայում հնարավոր չէ խոսել եւրոպական իմաստով ազգային մշակույթի մասին: Հայտնի է, որ ամերիկյան հասարակությունը բազմաթիվ ազգերի, ժողովուրդների եւ կրոնների համակարգ է, ինչը ենթադրում է հասարակական այնպիսի համակեցություն, որը վեր կլինեն ազգային շահերից եւ կրոնական տարածայնություններից: Այդ համակեցությունը հնարավոր էր ապահովել առավելապէս աշխարհիկ՝ տնտեսական եւ իրավական չափանիշների միջոցով, որոնք, պատկերավոր ասած, չունեն ավանդական իմաստով ազգային «պատկանելություն» կամ «ծանրաբեռնվածություն»:

² М. О. Мнацаканян, Интегрализм и национальная общность как социальная реальность, «Социологические исследования», 2001, №3, с. 76.

³ Համաձայն վարկածներից մեկի՝ ազգային պետությունը հենց եւրոպական մշակույթի արդյունք է: Տե՛ս Нации и национализм, Москва, 2002:

Հայտնի է, որ ԱՄՆ-ի նման բազմազգ երկրի հասարակությունը չունի ազգային հիմքով միասնական մշակույթ նախեւառաջ այն պատճառով, որ բացակայում է դրա համար անհրաժեշտ ժողովրդական միատարրությունը: ԱՄՆ-ի դեպքում կարելի է խոսել հիմնականում ներմուծված մշակութային արժեքների մասին, ինչը նշանակում է, որ ամերիկյան իրականության պարագայում գործ ունենք մշակութային ընտրաբաղադրյալ (էկլեկտիկ) համակարգի հետ: Ուրեմն, ամերիկյանացում ասելով՝ պետք է հասկանալ ոչ ազգային մշակույթի տարածում, որի գլխավոր բնութագրիչը տնտեսական բաղադրիչի գերակայությունն է: «Անշուշտ պառման եւ գայթակղությունների անսանձ արտադրության»⁴ հասարակությունը, որի տարածումը ակնհայտ է դառնում համաշխարհայնացման ամերիկյան տարբերակում, հնարավոր է հատկապես համապարփակ հոգեւոր դատարկության եւ բարոյականության ճգնաժամի պայմաններում: Համաշխարհայնացման միջոցով ոչ արեւմտյան երկրներին պարտադրվող ամերիկյան կենսակերպն ու մտածելակերպը, այսքանով, կարող են դիտարկվել որպես աշխարհիկ ոչ մշակութային կյանքի նախօրինակներ: Ինչո՞ւ «ոչ մշակութային», բանն այն է, որ հասարակական կյանքում «հոգեւոր ոլորտը պատկանում է մշակույթին»⁵, մինչդեռ ամերիկյան մշակութային կառույցը, որն առավելապես տնտեսական զարգացման հետեւանք է, շեղում է մարդկանց ուշադրությունը բարոյական խնդիրների լուծման՝ որպես հասարակության զարգացման ճանապարհից: Ռուս նշանավոր փիլիսոփա Մ. Բախտինը նկատում է, որ նման մշակույթներում գործողությունը՝ որպես բարոյական արարք, սկսում է անկում ապրել, «իջնել կենսաբանական եւ տնտեսական պարզագույն դրդապատճառի մակարդակի»⁶:

Այսքանով հանդերձ՝ ամերիկյան մշակույթի նախօրինակը կարող է բնութագրվել որպես աշխարհիկ կենսակերպի աղավաղում կամ ծայրահեղ դրսևորում, որը հասարակական հարաբերություններում հանդես է գալիս որպես նյութականի հակաբնական բացարձակացում:

Այսպիսով՝ համաշխարհայնացումը հանդես է գալիս նաեւ որպես միօրինակ, առանց այլընտրանքների աշխարհի կայացման գործընթաց, որի

⁴ В. Бычков, А. Бычкова, XX век: предельные метаморфозы культуры, «Полигнозис», 2002, №2(10), с. 63—76.

⁵ Н. А. Бердяев, Философия нравственности, Москва, 1990, с. 247.

⁶ М. М. Бахтин, К философии поступка, Москва, 1996, с. 128.

գլխավոր հատկություններից մեկը մարդկանց մտածողության եւ վարքի (այսինքն՝ կյանքի կազմակերպման հասարակական-մշակութային նախօրինակների) համահարթեցումն է ընդհանուր շափանիշներով: Նման վտանգի պատասխան հակազդեցությունը ժամանակակից պայմաններում ազգային եւ կրոնական վերածնունդն է՝ սկսած դրա այնպիսի դրսևորումներից, ինչպիսին են դիցարարությունը եւ իսլամական արմատականությունը, վերջացրած բազմաթիվ աղանդներով եւ կրոնական նոր ուսմունքներով:

Մշակույթի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ զարգացման ընթացքում դրա բաղկացուցիչ երեւույթներից մեկն ստանում է առանցքային նշանակություն՝ լինի տնտեսական, քաղաքական, ավանդական-մշակութային կամ կրոնական: Այն ձեռք է բերում տվյալ մշակույթի ներկայացուցիչներին համախմբող գործոնի դեր եւ այդքանով դառնում բնութագրական այդ մշակույթի համար: Մահմեդականության մեջ այդ առանցքային երեւույթը կրոնն է, որով հենց պայմանավորված է մահմեդականների ինֆնանույնականացման այն յուրահատկությունը, որ տվյալ հանրույթում ինքնությունը կառուցվում է ոչ թե ազգային, այլ կրոնական պատկանելության սկզբունքով: Ի դեպ, մահմեդականների՝ մեծաթիվ համայնքին պատկանելու զգացողությունը եւ Աստծու՝ իբրեւ բարձրագույն բարոյականության ընկալումը կարող են որոշակի հոգեբանական հիմք հանդիսանալ չիհադի կամ ահաբեկչության (հանուն Աստծու մահանալու) գաղափարների պատմական եւ բարոյական «արդարացվածությունն» ընդունելու համար:

Եւրոպական հասարակություններում կյանքի կազմակերպման գլխավոր երեւույթը ֆաղափականն է, ինչով եւ պայմանավորված են այդ երկրներում ազգի ոչ թե որպես մարդկանց համակեցության կազմակերպման ավանդական-մշակութային, այլ նախեւառաջ քաղաքական ձեւի մասին պատկերացումները: Իր հերթին, համաշխարհայնացման թերեւս ամենամեծ ջատագովի՝ ԱՄՆ-ի հասարակության կյանքը կազմակերպող խթաններից ամենագործունը տնտեսականն է, ինչով էլ պայմանավորված են ամերիկյան հասարակության մեջ տարածված օգտապաշտությունն ու առարկայապաշտության ձեւով դրսևորվող նյութապաշտությունը:

Հետեւաբար, համաշխարհայնացման գործընթացները հաճախ իրարամերժ են եւ ոչ համասեռ, իսկ դրանց միջոցով տարածվում են տարբեր երկրներին եւ հասարակություններին հատուկ մշակույթի նախօ-

րինակներ: Միեւնույն ժամանակ հենց քաղաքականության միջոցով են տարբեր մշակույթներ փորձում գտնել կամ ընդլայնել իրենց կենսական տարածությունը համաշխարհայնացվող աշխարհում: Հետեւաբար, տարբեր մշակույթներում գլխավոր դերակատարում ունեցող վերը նշված երեւույթները՝ տնտեսականը, կրոնականը կամ ավանդական-մշակութայինը, ստանում են քաղաքական գործոնի դեր:

Մասնագիտական գրականության մեջ տարածված տեսակետ է, որ համաշխարհայնացումը՝ որպէս մարդկային քաղաքակրթության զարգացման առարկայական օրինաչափություն, հանդես է գալիս իբրեւ բազմամշակութային միասնական աշխարհի կայացման պատմական գործընթաց եւ կոչված է որոշակի ներդաշնակություն մտցնելու Արեւելքի եւ Արեւմուտքի՝ որպէս այժմեականության միջքաղաքակրթական երկու առավել գործուն բեւեռների, հարաբերությունների մեջ:

Բայց որքանով համաշխարհայնացումն առնչվում է ոչ թէ մարդու կենսագործունեության առանձին ոլորտներին, այլ հասարակական հարաբերությունների ողջ համակարգին, այդքանով հարուցում է հիմնահարցեր ոչ միայն տնտեսության եւ քաղաքականության, այլեւ հոգեւոր մշակույթի տարբեր դրսեւորումներում, այդ թվում եւ այնպիսի նուրբ հարցերում, ինչպիսիք են պատմության վերաիմաստավորումը, արժեհամակարգը եւ ազգային ինքնությունը: Այլ հասարակությունների վրա համաշխարհայնացման նման համակարգային ազդեցության պատճառն այն է, որ դրա հետեւանքով փոխնմանեցման են ենթարկվում ոչ միայն իրավական, տնտեսական եւ քաղաքական համակարգերը, այլեւ մտածողության եւ վարքի շափանիշները, ինչն անհրաժեշտ է մարդկանց համակեցության ապահովման տեսանկյունից: Այս առումով արդիական է դառնում այն դրույթը, որ մարդկանց միջեւ հիմնական հարաբերությունները պայմանավորված են հասարակական-մշակութային նախօրինակով՝ լինի այն ազգային-ավանդական, կրոնական, քաղաքացիական կամ մեկ այլ: Միեւնույն ժամանակ մշակութային երեւույթները տեղային նշանակություն ունեն, ինչը պայմանավորված է դրանց ծագմամբ եւ տվյալ միջավայրի պահանջվածությամբ: Այլ կերպ ասած՝ յուրաքանչյուր մշակույթ միայն իր կեցության դաշտում է դրսեւորում իմաստային եւ արժեքային այն բովանդակությունը, որը թույլ է տալիս իրեն առաջնային դառնալ մարդկանց տվյալ խմբի (ժողովրդի, ազգի կամ հասարակության) համար: Մինչդեռ համաշխարհայնացման նպատակներից մեկը

մարդկանց միջեւ այդ տեղային նշանակության երեւոյթների դերի նվազեցումն է, ինչը փոխհատուցվում է այսպես կոչված համամարդկային արժեքների եւ նպատակների հիման վրա համակեցութեան ընդհանուր չափանիշների տարածմամբ: Դա է պատճառը, որ համաշխարհայնացման համահարթեցնող գործընթացներին առաջինը պետք է արձագանքեր հենց ազգային մշակույթը՝ «զգալով» իր դերի ու նշանակութեան նվազման իրական վտանգը, որը ենթադրում է տվյալ խմբին պատկանող մարդու ապազգայնացում եւ, որպես հետեւանք, ազգային ինքնութեան կորստի հավանականութիւն:

Մասնագիտական գրականութեան մեջ ազգային ինքնութեան եւ առհասարակ ինքնութեան վերաբերյալ հետազոտութիւնները ներառում են հարցերի բավականին լայն շրջանակ՝ սկսած ազգային ոգու եւ բնավորութեան փնտրտութից, վերջացրած ազգային գիտակցութեան եւ ինքնագիտակցութեան սահմանման փորձերով: Առհասարակ «ազգային ինքնութիւն» հասկացութիւնը հասարակագիտութեան մեջ օրինականութիւն է ստացել Ի. դարի երկրորդ կեսին՝ դառնալով մարդու ինքնանուշնականացման հիմնական եւ խոր դրսեւորումներից մեկը: Ինքնանուշնականացման շարժումութեան դրսեւորումն այն է, որ մարդիկ կարող են նուշնականացնել իրենց տարբեր չափանիշներով՝ ժողովրդական, կրօնական, հասարակական եւ այլն, որոշակի դժվարութիւն է մտցնում «ինքնութիւն» երեւոյթի հետազոտութիւններում:

Ազգային ինքնութեան ուսումնասիրութիւնը հնարավոր չէ առանց ազգի սահմանման, որը մի կողմից ելնում է նրանից, որ ազգը պատմական իրողութիւն է՝ իր ձեւավորման բնական-պատմական հիմքերով, իսկ մյուս կողմից՝ ընդունում, որ այն գաղափարական համակարգ է, որն ստեղծվում է առավելապես քաղաքական նպատակներով: Առաջին դեպքում ազգային-մշակութային վերածննդի ժամանակակից գործընթացները մեկնաբանվում են որպես համաշխարհայնացման ընթացքում տարածվող հասարակական-մշակութային նախօրինակի հետ ձուլման իրական վտանգին ազգային օրգանիզմի պատասխան դրսեւորում: Ազգային ինքնութեան վերաբերյալ երկրորդ հայեցակարգը ձեւավորվել է հետարդիապաշտական ապակառուցողական գործիքակազմի շրջանակներում եւ մեկնաբանվում է ազգը որպես միավոր, որը շահարկվում է քաղաքական նպատակներով: Այս դեպքում ազգերը դիտվում են որպես պատմական անցողիկ երեւոյթներ, որոնք տարբեր հասարակու-

թյուններում ազգային պետությունների ձևավորման ժամանակաշրջանի ծնունդ են եւ պատմական պայմանների փոփոխմանը զուգահեռ՝ կսպառեն իրենց:

Ազգային ինքնությունը նվիրված ուսումնասիրություններում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում «Ազգեր եւ ազգայնականություն»⁷ հավաքական մենագրությունը, որում կարմիր թելով անցնում է այն միտքը, որ ազգային ինքնության ձևավորման վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունի մշակույթը: Ըստ հեղինակների՝ մշակույթի հիմքում ընկած է լեզվական ընդհանրությունը, բայց ազգային ինքնության գլխավոր գործառույթը՝ ընդհանուր շահերի ու նպատակների շուրջ համախմբումը, մեղմացնում կամ առհասարակ վերացնում է միասնական լեզու ունենալու պահանջը: Այս հայեցակարգը բավականին գործնական բնույթ ունի, որովհետեւ հիմնված է եւրոպական բազմազգ հասարակությունների՝ բարձր տնտեսական առաջընթացի պայմաններում միասնական ազգային համակարգերի ձևավորման փորձի վրա:

Հայտնի պատմաբան է. Հոբսբաումը ազգային ինքնությունը դիտարկում է որպես զանգվածներին կառավարելու միջոց: «Հայտնագործված ավանդույթներից առավել արդյունավետն ազգային ինքնությունն է: Այն ամենակարեւորն է, որովհետեւ թույլ է տալիս կառավարությանը համախմբելու զանգվածներին պատերազմական վտանգի ժամանակ, որովհետեւ այն մարդկանց նենգաբար կառավարելու հզորագույն գործիք է: Ազգային ինքնությունը փոխարինում է դասակարգային աստիճանակարգության իրական ուղղահայացը նույն ազգին պատկանող մարդկանց հորինված հորիզոնականով»⁸: Հակառակվելով նրան՝ ազգայինի մեկ այլ հայտնի ուսումնասիրող է. Սմիթը, նշում է, որ ազգին պատկանելու զգացողությունը, թերեւս, առաջնային գործոնն է անհատի ինքնանույնականացման համակարգում⁹: Ազգը որպես «հորինված» կամ «երեւակայական» հանրույթ է ներկայացնում Բ. Անդերսոնը: Նա նշում է, որ «այդ հանրույթը երեւակայական է, որովհետեւ նույնիսկ ամենափոքր ազգերի ներկայացուցիչներն ունակ չեն ճանաչելու իրենց ազգակիցներից շատերին, եւ, այդուհանդերձ, նրանցից յուրաքանչյուրի գիտակցու-

⁷ «Нации и национализм», Москва, 2002.

⁸ Մեջբերումն ըստ՝ И. А. КАБАНОВА, Теории национальной идентичности (<http://www.vsu.ru/science/sch-sem/publication/docs/kabanova01.html>):

⁹ A. D. SMITH, National Identity. Nevada. Reno-Las Vegas-London. 1991.

թյան մեջ առկա է հանրույթի կերպարը»¹⁰: Նա առանձնացնում է այդ երեւակայական հանրույթի մի շարք հատկանիշներ.

1. սահմանափակվածություն ոչ միայն աշխարհագրական առումով, այլեւ պետության սահմաններում, ինչը նշանակում է, որ որեւէ ազգ չի կարող գիտակցել ինքն իրեն համամարդկային չափումներում եւ չի «կարող ձգտել տարածվել անսահման,

2. ինքնիշխանություն, որն անկախության եւ ազատության ցուցիչն է,

3. խորքային հավասարություն (ընկերակցություն), որը հորինված կամ արհեստական չափանիշ է:

Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ ազգային ինքնության ձեւավորման գործընթացները հաճախ ոչ միայն չեն սահմանափակվում պետությամբ, այլեւ երբեմն լրացվում են ինքնության այլընտրանքային օջախով, ինչպիսին Սփյուռքն է Հայաստանի պարագայում: Կարելի է նաեւ ասել, որ նման դեպքերում ինքնության կառուցման այլընտրանքային դարբնոցների միջոցով ազգային ինքնության համակարգը ոչ միայն լրանում է, այլեւ ամբողջանում:

Ազգային ինքնությանն առնչվող հիմնահարցերի այս եւ այլ մեկնաբանություններն ընդհանուր պատկերացում են տալիս այդ երեւույթի բարդության եւ ազգի վերաբերյալ հետազոտություններում սկզբունքային տարաձայնությունների մասին:

Վերը նշված հայեցակետերը համակարգված ձեւով արտահայտվել են ավելի ուշ շրջանում ազգային խորհրդապաշտություն (էթնոսիմվոլիզմ) կոչվող ուղղության շրջանակներում, որի հայտնի ներկայացուցիչներից է է. Սմիթը: Նա մեծ ուշադրություն է դարձնում ազգի արմատներին եւ ազգային ինքնության ձեւավորման գործում պատմական հիշողությանն ու ազգային խորհրդանիշների դերին: է. Սմիթը սահմանում է ազգային ինքնությունը՝ որպես «ազգի մշակութային ժառանգության զգալի մասը կազմող որոշակի կարգի, արժեքների համակարգի, խորհրդանիշների, հիշողությունների, առասպելների եւ ավանդույթների պահպանում եւ մշտական վերարտադրություն»¹¹: Այս մոտեցման մեջ հաղթահարվում են եւ ազգի բնապատմական հիմքերի հետարդիապաշտական մերժումը, եւ ազգի՝ որպես երեւակայական հանրույթի ընկալումը:

¹⁰ Б. АНДЕРСОН, Воображаемые сообщества, Москва, 2001, с. 30.

¹¹ Տե՛ս А. D. SMITH, նշ. աշխ., էջ 30:

Ազգային խորհրդապաշտոնները կարողացան դուրս բերել ազգային ինքնության ձեւավորման հիմնական տարբերակները.

1. ազգային հիմքի վրա, իբրեւ պատմական հիշողության վերարտադրություն եւ մշակույթի ազգային-պաշտպանական (էթնոպաշտպանական) գործառույթների արդիականացում,

2. քաղաքացիության հիմքի վրա, որի դեպքում ազգային ինքնության ձեւավորումն ուղղորդվում է հասարակական գիտակցության մեջ ընդհանուր ազգայինի գաղափարի ներմուծմամբ,

3. բազմակարծական կամ խառը, որը հատուկ է հատկապես ԱՄՆ-ին:

Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ եւ ազգային մշակույթը, եւ ազգային պետությունը ինքնության պահպանման միջոցներ են, իսկ ԱՄՆ-ի դեպքում հնարավոր չէ խոսել ժողովրդագրական հիմքի վրա ազգային մշակույթի առկայության մասին: Դրան գումարվում է նաեւ այն հանգամանքը, որ պետությունը, որպես այդպիսին, առհասարակ կոչված չէ ազգային մշակույթ ստեղծելու եւ սահմանափակվում է միասնական ազգային լեզվի եւ ազգային մշակույթի ձեւավորման համար անհրաժեշտ պայմաններ եւ միջավայրի ապահովմամբ¹²: Ակնհայտ է դառնում, որ հենց մշակույթն է ազգային ինքնության ձեւավորման ոլորտը, իսկ համաշխարհայնացման պայմաններում մշակույթը դառնում եւ մնում է ազգային ինքնության թերեւս ամենահուսալի կրողը:

Համաշխարհայնացման ընթացքում միասնական աշխարհի ձեւավորման միտումները պարունակում են մշակութային բազմազանության կրճատման իրական վտանգ: Ավանդական հասարակությունները, որոնք երկար դարերի ընթացքում կատարել են ժողովրդի եւ ազգի հոգեբանական պաշտպանության եւ փոփոխվող աշխարհին հարմարվելու գործառույթներ, հաճախ չեն կարողանում դիմակայել համաշխարհայնացմամբ պարտադրվող ներգրավման հոսանքներին: Զգալի փոխակերպումներ են ենթարկվում մշակութային ավանդույթներն ու մարդկանց արժեքային կողմնորոշումները, ինչը համաշխարհայնացման ժամանակակից շատ տեսաբաններ «արդարացնում են» նրանով, որ համաշխարհայնացման մերօրյա գործընթացները, ի վերջո, կոչված են որոշակի ներդաշնակություն մտցնելու արդի խիստ փոխկապակցված, բայց եւ հակասական աշ-

¹² Հ. ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ, Ազգ, ազգային պետություն, ազգային մշակույթ, Երեւան, 1997, էջ 20–21:

խարհում մեծ եւ փոքր ժողովուրդների համագործակցության մեջ՝ վար-
ֆային-աշխարհայացֆային շափանիշներով մշակույթների եւ քաղաքակր-
թությունների՝ փոխմանեցման ճանապարհով: Վստահաբար կարելի է
ասել, որ ազգային հետ կապված հարցերը ժամանակակից աշխարհի
ցավոտ եւ սուր հիմնախնդիրներից են, եւ մեր օրերում ընթացող ազգա-
յին մշակույթների բազմազանության աճը, որն ստացել է արդիականու-
թյան ազգային հարակաթծություն (էթնիկական պարադոքս) անվանումը,
համաշխարհայնացմամբ պայմանավորված նյութական եւ հոգեւոր միո-
րինականացման ընդդիմանալու արձագանքն է:

Ազգային ինքնությունը միշտ ունի տվյալ խմբին պատկանող մարդ-
կանց միավորելու գործառույթ: Այդ պատճառով ժամանակակից պայ-
մաններում ազգային ինքնության դրսեւորումներից է դիցարարությունը,
որը համախմբող հսկայական ներուժ ունի: Ինչպես նշում է Վ. Շնիրելմա-
նը. «...ժամանակակից աշխարհում շատ ժողովուրդներ, որոնք ապրում
են բազմազգ երկրներում, կորցնում են ավանդական համակարգերը, սո-
վորույթներն ու հասարակական կառուցվածքը, ժողովրդական մշակույ-
թը, հաճախ նաեւ՝ մայրենի լեզուն: Հիմնական, իսկ երբեմն նաեւ միակ
բանը, ինչի վրա հիմնված է ազգային ինքնագիտակցությունը, անվանի
նախնիների եւ նրանց գործերի՝ անցյալում իրենց մշակույթի փայլուն
ձեռքբերումների մասին պատումներն են: Ուստի քանի դեռ մարդիկ շա-
րունակ են գիտակցել իրենց պատկանելությունը յուրահատուկ, մյուս-
ներից տարբերվող հանրույթներին, նրանք ավելի ու ավելի մեծ նշանա-
կություն են տալու դիցաբանականացված անցյալին»¹³: Պետք է նկատի
ունենալ, որ դիցարարությունն առհասարակ հատուկ է ազգային մշա-
կութային միավորներին եւ ոչ թե միայն ազգային փոքրամասնություն-
ներին, որոնք ապրում են բազմազգ երկրներում: Այս իմաստով դիցա-
րարությունն զգալի տեղ ունի նաեւ այնպիսի միատարր ժողովուրդների
համար, ինչպիսին հայերն են: Դիցարարության մեջ մեծ տեղ է տրվում
ընդհանուր նախնիների, «ոսկեդարի», ծաղկման եւ անկման պատմա-
կան շրջանների, ինչպես նաեւ ապագայում «փառահեղ անցյալի» վե-
րածնդի մասին պատկերացումներին: Այդպես՝ հայ ժողովրդի պատմա-
կան հիշողության մեջ, թվարկվածից բացի, վառ է ազգային վնասվածք-

¹³ В. Шнирельман, Ценность прошлого: этноцентрические исторические мифы, идентичность и этнополитика, Реальность этнических мифов, Москва, 2000, с. 30.

ների (էթնոտրավմաների) հիշողությունը, որը հոգեբանական մակարդակում փոխհատուցվում է պատմական արդարության վերականգնման նկատմամբ հավատով:

Ազգային ինքնության ձեւավորմանն ուղեկցող դիցարարության ցանկացած դրսեւորում ենթադրում է մտածողության երկնշուղավորում (դիխոտոմիա), իրականության ընկալում՝ «ես — ոչ ես», «յուրային—օտար» սկզբունքով: «Օտարի» տեղն ինքնության համակարգում հաճախ զբաղեցնում է «թշնամու» կերպարը, որի հետ հակադրության մեջ մեծապես ձեւավորվում է ազգային ինքնագիտակցությունը: Այդպես՝ հայերի դեմ պանթուրքիզմի գաղափարախոսության հետեւողական իրականացումն աշխարհի «հայկական» պատկերում ամրապնդել է թուրքի՝ որպես հավերժ թշնամու կերպարը: Տարածաշրջանային վերջին իրադարձությունները հայկական երկու պետություններում ապրող մարդկանց եւ առհասարակ աշխարհասփյուռ հայության ինքնության համակարգում արմատավորեցին թշնամու այդ կերպարը՝ փակելով երկխոսության եւ համակեցության անգամ տեսական որեւէ հնարավորություն: Արագ փոխակերպվող իրականությունում այն միջոցը, որով ազգային ինքնությունը կարող է պահպանել իր կենսունակությունը, կոչվում է առօրյա կյանքում: Առաջին հայացքից պարզ եւ հասկանալի թվացող այս երեւույթն իրականում խորքային հիմնահարցեր է պարունակում եւ հարուցում՝ կապված ավանդական եւ քաղաքացիական հասարակությունների, մշակութային եւ քաղաքական մարդու եւ ինքնության առանցքը կազմող բարոյականության հետ: Այս հարցում հայկական ազգային հոգեբանության (էթնոհոգեբանության) մեջ ազգային մշակույթի որոշակի ընդգծված¹⁴ դրսեւորումը հանդես է գալիս որպես բարենպաստ պայման ազգային ինքնության վերականգնման համար եւ կարող է խիստ դրական նշանակություն ունենալ ինքնության արդիականացման հրամայականին իրագործելու ընթացքում:

¹⁴ Դրա պատճառը հայտնի է. պետության երկարատեւ բացակայության ընթացքում մշակույթն է կազմակերպել հանրության կյանքը՝ կատարելով նաեւ պետության գործառույթներ եւ մարդկանց տալով հանրային կյանքը մշակութային միջոցներով կազմակերպելու հարուստ փորձ:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается тема глобализации в качестве объективного и закономерного этапа развития цивилизации. Историческая необходимость глобализации обусловлена не субъективными, а объективными условиями развития человечества, прежде всего — экономическими и политическими. Для обеспечения мирного и удобного сосуществования человечества в системе глобальных взаимоотношений требуется нивелирование национальных различий и установление глобальных, стандартных норм мышления и жизнедеятельности. Первые этапы глобализации — экономическая глобализация в виде либеральной экономики и политическая глобализация в виде демократии, страны и общества проходят довольно гладко. Однако основные противоречия возникают на третьем этапе глобализации, когда речь идет о формировании глобальной культуры — норм мышления и деятельности. Формирование глобальной культуры противоречит принципу множественности культур и угрожает национальной идентичности. Возрождение национального чувства во всем мире в последние десятилетия является ответом на вызовы культурной глобализации, которые формируют одномерного, стандартного человека. Возрождение национальной идентичности рассматривается как попытка заполнения духовного вакуума, порожденного глобализацией. Формой выживания национальной идентичности в условиях глобализации является не локализация, а актуализация и диалог. Только рациональный диалог между культурами может обеспечить условия для мирного сосуществования человечества. В противном случае вместо диалога культур мы будем (на самом деле — уже являемся) очевидцами культурных войн и столкновений цивилизаций.

SUMMARY

The article considers globalization as an objective and natural stage in the development of civilization. The historical necessity of globalization is due not to subjective, but to objective conditions for the development of mankind, primarily economic and political. To ensure the peaceful and convenient coexistence of humankind in the system of global relations, it is necessary to level national differences and establish global, standard norms of thinking and life.

Countries and societies are going quite smoothly through the first stages of globalization—economic globalization in the form of a liberal economy, and political globalization in the form of democracy. However, the main contradictions arise at the third stage of globalization, when it comes to the formation of a global culture—the norms of thinking and action. The formation of a global culture is contrary to the principle of plurality of cultures, and threatens the national identity.

The revival of the national identity all over the world in recent decades is a response to the challenges of cultural globalization that shape a one-dimensional, standard person. The revival of the national identity is seen as an attempt to fill the spiritual vacuum generated by globalization. The form of survival of the national identity in the context of globalization is not the localization, but actualization and dialogue. Only a rational dialogue between cultures can provide conditions for the peaceful coexistence of the mankind. Otherwise, instead of a dialogue of cultures, we will be (in fact, are already) eyewitnesses of cultural wars and clashes of civilizations.

